

ZOEKEN NAAR HET GOEDE LEVEN

DE TOEKOMST
VAN THEOLOGIE

Stefan Paas

STEFAN PAAS

Zoeken naar het goede leven

De toekomst van theologie

KokBoekencentrum Uitgevers • Utrecht

Ontwerp omslag: www.shortlife.nl
Vormgeving binnenwerk: Elgraphic
ISBN 978 90 435 3383 6
ISBN e-book 978 90 435 3385 0
NUR 700

www.kokboekencentrum.nl

© 2019 KokBoekencentrum Uitgevers, Utrecht

Alle rechten voorbehouden.

Uitgeverij KokBoekencentrum vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van het papieren boek van deze titel is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

DE TOEKOMST VAN THEOLOGIE

Tien miljoen theologen

Nederland telt, naar verluidt, zo'n zeventien miljoen bondscoaches. Ongeveer tien miljoen van hen hebben er een roeping naast: theoloog. Over zaken als God en geloof heeft bijna iedereen wel een mening. En veel Nederlanders ervaren weinig remmingen om die mening te verkondigen. Als 'theo-logie' zoiets betekent als 'spreken over God' of zelfs 'theoretiseren over God', dan kun je gerust zeggen dat veel mensen op hun eigen manier aan theologie doen. Als ik 'God is...' intik in het zoekvenster van Google, vult Google zelf al aan met de belangwekkende theologische opties 'God is a woman', 'God is a dancer' of 'God is a dj'. Een politicus verzekerde ons niet lang geleden dat God rechts is, en volgens journalist Yvonne Zonderop is God terug in de samenleving. De Wittgenstein-quote dat men moet zwijgen over dingen waarover men niet spreken kan, behoort tot het arsenaal van iedere zichzelf respecterende dorpsagnost. En bij discussies over rituele slacht weet half intellectueel Nederland joden en moslims te verzeke-

ren dat je die heilige teksten niet zo letterlijk moet lezen. Ik bedoel maar: de theologie ligt op straat.

Journalisten weten: doe een item over religie en je bent verzekerd van ingezonden brieven en reacties op sociale media. Vorig jaar schreef de filosoof René van Woudenberg een prijswinnend essay in de NRC over het bestaan van God. Het was een van de best gelezen stukken, en het leverde reacties op uit allerlei kringen. De EO maakte in 2017 een aardig bekeken serie 'Rot op met je religie', waarin zorgvuldig op hun irritatiegehalte geselecteerde gelovigen en ongelovigen twee weken werden opgesloten in een huis en discussies voerden. Vooral de bevlogen atheïst Floris van den Berg deed stof opwaaien met zijn combinatie van veganisme en religiestress. Hoe het ook zij, ook dit programma en de reacties erop lieten zien dat velen die niets van God moet hebben in het geheel niet te beroerd zijn deze opvatting uit te dragen. Daarbij passeren tegelijk heel wat meningen over God, heilige geschriften, religieuze gebruiken en tradities, waarvan de intensiteit niet altijd opweegt tegen de inhoudelijkheid.

Theologie heeft in die zin dus toekomst. Anders dan bij kernfysica of oud-Grieks doet iedereen wel eens aan *God-talk*. En als het klopt dat de mens een diepgewortelde religieuze behoefte heeft, dan zal dit voorlopig ook wel zo blijven. Zelfs de atheïst heeft ideeën over de God in wie hij niet gelooft. Je zou zeggen dat dit ook een toekomstperspectief opent voor professionele theologie aan universiteiten en hogescholen. Als er toch zoveel

over God en geloof en religie gepraat wordt, laat het dan alsjeblieft een beetje goed en deskundig gebeuren. Over het weer heeft ook iedereen een mening, maar juist daarom is het handig dat er ook meteorologen zijn. Al was het maar om op ze te schelden.

Maar voordat professionele theologen nu verheugd opveren: die populariteit van het nationale geloofsgesprek zegt ook iets anders. Op twitter overkomt het me nogal eens dat, wanneer ik me meng in een gesprek over religie of godsgeloof, mijn theoloog-zijn me wordt voorgehouden als diskwalificatie. ‘Jij bent theoloog, nogal wiesdes dat je zo denkt.’ Ik maak dat ook mee met mensen die zelf wetenschappelijk zijn opgeleid, en zelfs met collega’s aan universiteiten. Juist het feit dat theologie op straat te vinden is, en dat iedereen er wel wat van vindt, geeft velen blijkbaar het idee dat het geen vak is. Een beetje kletsen over geloof, dat kan iedereen toch? Soms vraag ik me af of ik niet beter de een of andere hoogspecialistische discipline had kunnen kiezen, waarvan alleen de naam al een eerbiedige stilte oproept. Koreaanse taal- en letterkunde wellicht, of polemologie. Bij theologie geldt toch vaak: het idee dat dit iets is waarin mensen zich kunnen *bekwamen*, roept eerder wantrouwen op dan respect. Theologie studeren, is dat niet net zoiets als astrologie studeren? Dat wil zeggen: interessant en intellectueel doen over iets wat niet echt serieus te nemen valt? Is het überhaupt een wetenschap?

Geloof dat probeert te begrijpen

Een van de oudste definities van theologie is: ‘geloof dat probeert te begrijpen’ (*fides quaerens intellectum*). Vanuit die optiek is theologie de intellectuele zelfanalyse, zelfverantwoording en zelfverheldering van religieus geloof. Het is de manier waarop een religieuze traditie zichzelf kritisch onderzoekt en verantwoordt, om zo de traditie constant te vernieuwen.

Met deze definitie is direct ook het onderscheid met religiestudies aangegeven. Een antropoloog kan een religieuze gemeenschap bestuderen met behulp van etnografische methoden, maar er kan een punt komen dat die gemeenschap gaat terugpraten. Intellectuele vertegenwoordigers van die gemeenschap gaan het debat aan met de antropoloog, en bevragen haar bijvoorbeeld op de levensbeschouwelijke wortels van haar vak, op haar gebruik van het (theologische!) begrip ‘seculariteit’, op de mensbeelden die haar vak informeren. Dat kan hoogst kritisch en argwanend gebeuren (denk aan John Milbank, *Theology and Social Theory*)⁴; het kan ook heel vriendschappelijk en constructief (denk aan Christian Scharen, *Fieldwork in Theology*).

In dit soort situaties treedt theologie op als de intellectuele stem van religie. Dat wil zeggen: zij vertegenwoordigt de religie in de arena van het intellectuele debat. Dat gebeurt vaak door vakmensen die zich in

---

⁴ Aan het eind van dit essay is een overzicht te vinden van alle aangehaalde auteurs en geschriften.

dezelfde intellectuele ruimte bevinden als de antropoloog. Ze werken aan gelijksoortige instellingen, staan in dezelfde wetenschappelijke traditie van het westen (en in groeiende mate ook van andere cultuuruimten), en bestuderen dezelfde bronnen. Theologen beroepen zich daarbij niet op ontoegankelijke inzichten, zoals hun eigen religieuze ervaring, en zij doen hun best om een taal te spreken die andere wetenschappers kunnen begrijpen. Theologen hoeven ook niet noodzakelijk zelf gelovig te zijn. Het ‘geloof’ dat probeert te ‘begrijpen’ is niet per se een *persoonlijk* geloof. Het gaat erom dat een onderzoeker bereid en in staat is de bronnen en uitingen van een geloofstraditie kritisch te doordenken om de vraag te beantwoorden onder welke condities deze geloofstraditie intellectueel toegankelijk en verantwoord kan zijn in het licht van alle kennis die we hebben. Dit kan ook leiden tot ‘post-theïstische’ of in zekere zin zelfs ‘atheïstische’ theologische voorstellen (Rosenzweig).

De antropoloog op haar beurt kan ingaan op dit gesprek; zij kan haar eigen verstaan van religie verdiepen door kennis te nemen van de verantwoording die de traditie van zichzelf geeft. Op deze manier kan zij religie ook serieuzer nemen dan wanneer zij alleen haar eigen theoretische raamwerk toepast. Dat kan leiden tot prachtige studies (denk bijvoorbeeld aan Tanya Luhrmann, *When God Talks Back*). Hetzelfde geldt uiteraard voor andere disciplines, zoals geschiedschrijving, of zelfs de medische wetenschap. Hoe zou een onderzoek naar iets als gebedsgenezing serieus kunnen plaatsvinden, als niet grondig kennis was genomen van de

manier waarop religieuze tradities zelf hierover spreken (zoals in Candy Gunther Brown, *Testing Prayer*)? En hoe zou zo'n praktijk geanalyseerd kunnen worden in het licht van wetenschappelijke kennis, als de onderzoeker niets weet van de theologische verantwoording van die praktijk? Immers, een theologische analyse van gebedsgenezing doet nu juist dat: de praktijk verhelderen en verantwoorden als *religieuze* praktijk in het licht van wat wij weten over de wereld.

Is theologie wetenschappelijk?

Op de bovenstaande definitie van theologie – geloof dat wil begrijpen – kom ik nog terug. In elk geval wordt hieruit hopelijk duidelijk dat theologie wetenschappelijk serieus te nemen is door iedereen die religie serieus neemt als invloedrijk maatschappelijk verschijnsel. Maar is theologie zelf ook wetenschappelijk? Dat is een lastige vraag, want wat 'wetenschap' precies is, is op zichzelf voorwerp van debat. Alleen dat al is trouwens een reden om niet te snel te roepen dat deze of gene discipline niet aan de universiteit thuishoort. Daarmee zouden we het debat wel overzichtelijker maken, maar ten koste van tegenstemmen en alternatieve visies.

Laat ik om te beginnen een veelgehoord misverstand uit de weg ruimen: theologen claimen geen geprivilegieerde toegang tot God. Zij hebben geen geheime dataset waar God in zit. Als zij iets zeggen over God, doen zij dat op basis van teksten, beelden, sym-

bolen, uitspraken en praktijken – dat wil zeggen, op basis van bronnen die voor iedereen toegankelijk zijn.⁵ Daarbij hoort ook het onderzoek naar allerlei aspecten van de werkelijkheid (geschiedenis, cultuur, politiek, wetenschap, kunst, ervaringen) in het licht van God (*sub specie Dei*). Anders gezegd: theologen onderzoeken niet slechts het spreken over God zelf, maar ook proberen zij te beargumenteren hoe een religieus perspectief (de werkelijkheid denken ‘vanuit God’) verschil maakt. Denk hier bijvoorbeeld aan het verschil tussen ‘natuur’ en ‘schepping’ (Alister McGrath), of aan het verschil tussen politiek als schepper van menselijk samenleven (Thomas Hobbes) en politiek als secundaire bescherming van een reeds door God geschapen menselijke samenleving (Augustinus). Dat soort oefeningen zijn niet triviaal, omdat culturele ontwikkeling vrijwel altijd samenhangt met verbeelding. De lenzen waardoor wij de werkelijkheid bekijken, kleuren grotendeels wat wij mogelijk en wenselijk vinden, en in welke richting wij zoeken naar vernieuwing. We zien dit momenteel in alle hevigheid gebeuren bij het

---

5 Dat een aantal van die teksten en praktijken voor gelovige theologen gelden als goddelijke openbaringen, maakt wetenschappelijk gezien niets uit. Het blijft dezelfde tekst die volgens dezelfde procedures wordt bestudeerd. En de bijdragen van deze theologen worden precies zo geëvalueerd als die van anderen: doen ze recht aan de bronnen, onderzoeken ze die volgens geëigende methoden, en gaan ze serieus en beargumenteerd in gesprek met de analyses van collega's? Zie daarvoor het vervolg.

debat over de klimaatcrisis en het uitsterven van soorten.

Het doel van theologie als ‘geloof dat probeert te begrijpen’ is het denken/spreken over God kritisch te onderzoeken in relatie tot de kennis die we hebben, en zo uiteindelijk te komen tot voorstellen om ‘denken/spreken over God’ te verhelderen en te verantwoorden. Omdat hierin veel specialismen betrokken zijn – tekstanalyse vraagt om andere methoden dan de studie van een ritueel – is theologie een samengestelde discipline. Lang niet alle theologen zijn direct bezig met voorstellen in bovengenoemde zin. Net zoals lang niet alle medische onderzoekers direct bezig zijn met het genezen van ziekten. Veel onderzoekers aan theologische faculteiten houden zich vooral bezig met de tekstkritiek van oude Aramese handschriften of met etnografisch veldwerk of met het verbeteren van pastorale gespreksvoering. Maar mocht dit bonte geheel onder een noemer passen, dan vermoed ik dat ‘intellectuele verheldering en verantwoording van het denken/spreken over God’ uiteindelijk het dichtst in de buurt komt. Kort gezegd: de theologie onderzoekt hoe er verantwoord gesproken kan worden over God, en over alle dingen in het licht van God.

Een tweede hardnekkig misverstand ligt in de vraag of Gods bestaan geen voorwaarde is voor theologie als wetenschap. Dat wil zeggen: moet Gods bestaan niet voor iedereen overtuigend zijn aangetoond, wil de theologie een wetenschappelijke discipline zijn? Natuurkun-

digen bestuderen de (empirisch waarneembare) fysieke werkelijkheid, sociologen onderzoeken groepen en volken, letterkundigen analyseren teksten. Geen zinnig mens twijfelt aan het bestaan van atomen, gemeenschappen of teksten. Maar Gods bestaan staat lang niet voor iedereen vast, en in academische kringen al helemaal niet. Is dat niet funest voor de wetenschappelijkheid van theologie?

In zekere zin is dit misverstand verbonden met het vorige. Als theologen inderdaad zouden claimen dat zij beschikken over unieke instrumenten en methodes waarmee zij God kunnen bestuderen, zouden niet-theologische collega's met recht en reden kunnen vragen hoe theologen dan bij 'God' uitkomen, en welke toetsbare hypothesen over God zij hebben. Maar de meeste theologen zijn niet bezig met het beargumenteren van Gods bestaan (dat gebeurt eerder in bepaalde takken van de filosofie), en al helemaal niet met het uitvoeren van geheimzinnige 'experimenten' die Gods bestaan zouden moeten bewijzen (daarvoor moet men in de wereld van magie en paranormaliteit zijn). Theologen zijn bezig met het verhelderen en verantwoorden van geloof in God, op basis van algemeen toegankelijke bronnen. Daarbij hoort ook de vraag wat het betekent om te zeggen dat God 'bestaat', 'handelt' of 'spreekt', en hoe dit 'bestaan', 'handelen' of 'spreken' begrepen kan worden volgens de traditie die het betreft. Gods bestaan hoeft niet 'bewezen' te zijn om in te zien dat denken/spreken over God historisch, cultureel en maatschappelijk van belang is en blijft. Of ze zelf nu aan God doen of niet, de

meeste wetenschappers zullen het erover eens zijn dat wat mensen hebben gedacht en gezegd over God wereldwijd en door de eeuwen heen een historische, culturele en sociale kracht is, die ‘reëel is in zijn consequenties’ – zoals het beroemde Thomas Theorema stelt. Dat maakt het in principe een belangrijk object voor wetenschappelijke bestudering.

En voor zover het in de academie gaat over de vraag naar Gods bestaan, zijn theologen ook gesprekspartners voor filosofen die religieuze claims bestuderen. Immers, bij het filosofisch argumenteren voor en tegen Gods bestaan is het van belang zich te verhouden tot dat wat religieuze tradities daadwerkelijk beweren. Het is maar de vraag in hoeverre de vraag naar Gods bestaan überhaupt behandeld kan worden, zonder in gesprek te gaan met theologie.⁶

---

6 Daarbij komt dat veel argumenten die pleiten voor filosofisch theïsme traditie-specifiek zijn, en dus expliciet of impliciet gebruik maken van theologische noties (denk aan de reformatische epistemologie van Alvin Plantinga, of de neo-thomistische filosofie van Edward Feser). Voorts zijn veel filosofische denklijnen die pleiten voor atheïsme eveneens impliciet afhankelijk van theologie, omdat zij vaak ingaan op specifieke godsbeelden. Bijvoorbeeld: hoe kan een God die één is, liefdevol, almachtig en alwetend toch lijden toestaan? Deze vraag maakt gebruik van een godsbeeld dat minstens voor een deel door de Bijbel is geïnformeerd, en als zodanig ook gevoelig is voor theologische tegenwerpingen en nuanceringen. In zekere zin is het een theologisch argument; het richt zich op de vraag of er in deze wereld überhaupt verantwoordelijk gesproken kan worden over (de christelijke) God. Zie hiervoor Paas, Peels, *God bewijzen*, p. 139-140, 218-220.

‘Als geesteswetenschappers (inclusief theologen) mensen niet kunnen helpen om gelukkiger, rechtvaardiger en zinvoller te leven, waartoe zijn zij dan op aarde?’

Over zaken als God en geloof heeft iedereen wel een mening, stelt Stefan Paas. Onze diepste motivaties blijken zelfs religieus van aard. Het is volgens hem om die reden belangrijk dat er goede theologie is en blijft bestaan. Paas betoogt verder dat theologie aan de universiteit thuishoort. Hoewel theologen geen keiharde data leveren, helpen zij om de bronnen van onze cultuur te verhelderen en kritisch te doordenken.

Stefan Paas (Theoloog des Vaderlands 2018-2019) is hoogleraar missiologie en interculturele theologie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam en hoogleraar missiologie aan de Theologische Universiteit te Kampen.

Paas is een theologische party crusher. – Trouw

NUR 700
ISBN 978 90 435 3383 6

KokBoekencentrum.nl
UITGEVERS | UTRECHT

9 789043 533836